

Puskin Magyarországon

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Puskin születésének százötven éves jubileumát ankét keretében ünnepelte, amelynek előadója Lányi Sarolta és hozzászóló egyaránt Puskin magyarországi útjának társadalmi hátterével foglalkoztak. Adat, anyag és vitaszempont viszonylag bőségesen állott a kérdés iránt érdeklődők rendelkezésére. Sőt Horváth Márton és Máté-Haupt György cikkeiben (Csillag, 1949. 19. sz. — Irodalomtörténet, 1949. 1. sz.) már marxista szemléletű kísérlet is történt a tárgy feldolgozására. A vita elsősorban éppen az e cikkek által felvetett problémák körül forgott. Elsősorban az volt a kérdés, hogy a kiegyezés körüli magyar társadalom, mennyiben értette meg Puskin forradalmi magatartását, mennyiben »értékelté át« azt sajátos liberalizmusának megfelelően. Ebből a fenntartásokkal és félmegoldásokkal teli anyagból logikusan következett, hogy meg kellett vizsgálni a költő hazai népszerűségének legfőbb forrását: Bérczy Károly Anyégin fordítását. Annál is inkább meg kellett ennek történnie, hiszen a kérdéseknek nagy gyakorlati fontossága van Puskin mai hatalmasan megnövekedett magyar olvasóközönsége szempontjából is. Az előadó és a felszólalók nagyrészeinek hangjából az is kicsendült, hogy nem tekintik Puskin hazai sorsát elszigetelt jelenségnek, hanem igyekeznek összekapcsolni a klasszikus orosz irodalom XIX. és XX. századi hatásának problématikájával, hiszen Turgenyevet, Tolsztojt stb. javarészt hasonló stilizálással, egyoldalú értelmezéssel asszimilálta nemzeti műveltségünk, mint Puskint.

Lányi Sarolta előadása elején hangsúlyozta, hogy nem állt módjában rendszeresen feldolgozni az egész témát, csupán utalni akar azokra a nagyobb összefüggésekre, melyek Puskin hazai sikerét és hatását előnyösen vagy hátrányosan befolyásolták. A monográfiák, melyek eddig az orosz irodalomnak a magyarra tett hatásával foglalkoztak — Így György Lajosé és Zsigmond Ferencé — Kozocsa Sándor Az orosz irodalom magyar bibliográfiája c. műve, Máté-Haupt György idézett cikke mind azt mutatják, hogy milyen kiterjedt fordítás-irodalma, széleskörű visszhangja volt nálunk az orosz költő-óriásnak. Csakhogy Puskin ekhója csak látszólag nagy, de egyáltalán nincs arányban világirodalmi jelentőségével. Valószínűleg akármelyik jobb német romantikusról irtak annyit, mint róla, s azt állítani, hogy »Puskin döntő hatást tett a magyar társadalom fejlődésére«, — amint ezt Máté-Haupt teszi — a legkevésbé sem lehet. Hiszen politikai színezetű írásai csak elvéve

* Ez a rovat az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános és munkaközösségi vitáinak legfontosabb elvi jelentőségű eredményeit közli, azonkívül helyet ad a lap közleményeivel kapcsolatos érdemleges hozzászólásoknak és indokolt ellenvetéseknek.

jelentek meg magyarul, és Puskin tiszta patriotizmusát, mely az első 1812-i Nagy Honvédő Háborúban gyökerezik, vergődését a cári abszolutizmus légkörében, alig érthette meg valaki eléggé Magyarországon, ahol éppen a haladó értelmiség képviselői váltak kozmopolitává és apolitikussá, meggyűlölve a felülről diktált sovinizmust és reakciós úri politikát.

Puskin multszázadbeli fordítói közt első helyen áll Bérczi, a zseniális utánérző, akit nem lehet ferdítéssel vádolni, amint ez a közelmúltban történt. Az ő Anyégin-fordításának ihletésére indult meg a magyar verses regény divatja. E műfaj költői azonban kevés kivétellel csak a lemondás mélabúját és a byroni hangot vették észre a nagy nintában, de nem hallották ki belőle a haladó hazafiasságot, a cárizmus éles kritikáját, az egészséges, optimista harcikedvet az abszolutizmus meg az arisztokrácia ellen. Egészen más a helyzet Adyval, akinek »Margita élni akar« c. realista versesregénye aligha jöhetett volna létre az Anyégin akár tudat alatt felszélő hatása nélkül. Általában azonban a századforduló valami misztikus, bizonytalan, de annál inkább általánosítható fluidumként látta maga előtt az orosz irodalmat, és Puskit úgy könyvelte el, mint az elegancia és a biedermeier levendulaillat poétáját.

Ennek tulajdonítható az, hogy bár a Puskin-tolmácsolók sora a Horthy-korszak alatt kitűnő erőkkel gyarapodott (Kosztolányi, Illyés stb.), az 1937-es jubileum mégis igen torz, nem egyszer a tudatlanságtól és a vállveregető fölényeskedéstől rosszízű megemlékezéseket vetett felszínre folyóiratainkban és hírlapjainkban. Márai Sándor pl. csak az Anyégin néhány szakaszát tartotta maradandónak Puskin egész életművéből, s a többi »kedves csacsiságnak« nevezte. Még a haladó írók is »elkes kozmopolitának« vélték a nagy hazafit. A felszabadulás óta e téren is nagy változás történt, s az idei kétkötetes válogatott Puskin-antológia, kisebb fogyatékoságai ellenére is, nagy lépés előre.

A hozzászólók sorát *Komlós Aladár* nyitotta meg. Komlós kijelentette, hogy Máthé-Haupt György cikkének bírálatában teljesen egyetért az előadóval. Az igazság ugyanis nem az, hogy »Puskin nagy hatást gyakorolt a XIX. század második felében az osztrák önkény és a hazai arisztokrácia ellen irányuló nemzeti felszabadító mozgalomra«, amint ezt az idézett dolgozat állítja. Sokkal közelebb jár a valósághoz Horváth Márton megállapítása: »Csak a megnyirbált, megstuccolt, bepomádézott Anyégit ismertük.« (Csillag, id. h.)

Bérczy fordítását még eddig rendszeresen nem vetették egybe az orosz eredetivel, de arra már többen rámutattak — legalaposabban az Anyégin új fordítója, Mészöly — hogy Bérczy tolmácsolása, minden szépsége ellenére is, hamis egy kissé, mert a nyelvújítás és a romantikus társalgási nyelv szókincsével akarta visszaadni Puskin tősgyökeres, népi eredetű nyelvét. Puskin kiterjedt, esztétikai szempontból sok tekintetben igen jelentős magyarországi hatására az nyomta rá bélyegét, hogy a magyar Anyégin 1866-ban, szinte a kiegyezés előestéjén, jelent meg. A magyar verses regény, a kor egyik leghaladóbb műfaja — igaz — Puskit tekintette nintaképének. De épp az egyik legreprezentatívabb magyar verses regény: Gyulai Romhányija, mutatja be a műfaj ideológiai korlátait, hiszen inkább forradalomellenes, mint a

szabadság hirdetője. Nem is történhetett ez másképpen olyan korban, mely Petőfit is megcenzurázta, vagy idejétmult esztétikumnak értelmezte.

Puskin félreértése és félremagyarázása még fokozódott annál az írónál, akire az Anyégin a legnagyobb hatást tette irodalmunkban, s akiről, sajnos, sem Máthé-Haupt cikke, sem az előadó nem tett említést: Krudy Gyulánál. Számára már az Anyégin semmi egyéb, mint a szerelem bibliája. A Horthy-kor aztán, persze, tudatosan fordít el a puskini mű értelmét. Hogy mennyire hatottak e hazugságok, azt legjobban egy fiatal irodalomtörténész jubileumi megemlékezése mutatja (Szép Szó, 1937.). »Szokatlan színű ruhák és szokatlan színű jelzők voltak az ő forradalma és ez lényegesebb, mint az, hogy mellékesen néhány lázító éneket is írt! Nem véletlen, hanem szorosan az író politikai meggyőződésével és osztályhelyzetével függött össze, hogy 1937-ben egyedül Illyés Gyula mutatott rá Puskin forradalmiságára, s költeményei közül is éppen a forradalmiakat fordította le.

Hegedüs Géza a magyar Puskin-kultuszt jóval haladóbbnak és termékenyebbnek tekint, mint Lányi Sarolta és Komlós Aladár. Kifejtette, hogy a kapiitalizmustól elmaradt, feudális hagyományok között fuldokló magyar értelmiség, különösképpen annak haladó része, a XIX. század második felében saját érzelmeit és vágyait látta megjeleníteni a hasonló körülmények közt helyes utat találó orosz realizmusban. Így lett népszerű a kiegyezés táján Bérczy kitűnő fordítása révén az Anyégin. Na tudomásul vesszük az Anyégin nagy népszerűségét, de mellette azt is megjegyezzük, hogy magyarul Puskinnak ebben az időben alig egy-két forradalmi költeménye jelent meg, akkor pontosan láthatjuk az orosz realizmus fogadtatásának tipikus útját: a nemesi osztály önvádjai hatnak, de a forradalmi hang már idegen 67 nemzedéke számára. Kétségtelen azonban, hogy éppen a legjelentősebb írókra a művészi szemlélet terén igen termékeny hatással volt Puskin. A hatalmas életmű sokoldalúsága következtében egyformán le tudta bilincselni az olyan ellentétes természetű írókat, mint Gyulai és Jókai, Arany János és Vajda. Arany a *Bolond Istók* írása közben ismerkedett meg az Anyéginnel, s nyugodtan elmondhatjuk, hogy az eposz tanúsága szerint közelebb jutott önmagához a remekmű ösztönzésére: műve még alaposabb realizmussal, több nyugodt rezignációval gazdagodott. A magyar verses regénynek, annak a műfajnak, amely a század utolsó harmadának legrealisabb képét adta, kezdetei eltéphetetlenül összefonódtak az Anyégin mély átérzésével. De míg Gyulai főként a hű társadalomrajz terén tanult tőle (*Romhányi*), Reviczky szelíd érzelmességének felszabadítóját találta meg benne. Vajda nyugtalan, zord pátoszában mélyült el a példakép tanulmányozása nyomán (*Találkozások, Alfréd regénye*), Jókait elsősorban magának Puskinnak alakja ragadta meg. A költő szabadságért vívott küzdelmét igyekezett bemutatni romantikus mese keretében »Szabadság a hó alatt« c. agyonhallgatott regényében amely minden hibája ellenére is figyelmet érdemel, mert azt hirdette, hogy eljő az emberiség felszabadulása és orosz talajból fog kisarjadni. A Puskinművek közül Jókaira elsősorban a felfokozott szenvedélyekkel teli »Cigányok« hatott, melyet a »Szabadság a hó alatt«-ban le is fordított.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy Arany, Gyulai, Jókai, Reviczky, Vajda, sőt Arany László is könnyebben megközelíthették saját művészi eszményeiket Puskin hatására. Az Anyégin-élmény tartósságát mutatja, hogy Ády »Margita élni akar«-jában is sok a Puskin-reminiscencia.

Gáspár Endre felszólalásában csupán Bérczy Anyéginjének kérdésére szorítkozott. Képes Géza cikke óta (Magyarok, 1949 január) ez a probléma egyre időszerűbbé vált, s a jubileumi ünnepségek során olyan hangok is hallatszottak, melyek Bérczyt az Anyégin tudatos hiedermeyerre stilizálásával, s így elferdítésével vádolták. E vád már csak azért is érdemes a megvizsgálásra, mert szorosan összefügg a műfordítás egyik központi kérdésével. Bérczy nem tett egyebet, mint saját kora érzésvilágának és kifejezőképzetének megfelelően tolmácsolta Puskit. Ez a műfordítók szokásos eljárása, s nem mondhatjuk azt, hogy így a verses regény hangulata lényegesen megváltozott volna, mert az akkori Magyarország légköre sok ponton egyezett Puskin koráéval. Bérczy természetesen nem volt teljesen kongeniális Puskinnal, már csak azért sem, mert a forradalmiságtól távolállt, de azt is tudjuk, hogy az Anyégin legforradalmibb részletei, melyek a dekabrista szövetkezéssel foglalkoztak, megsemmisültek, s így nem tették próbára Bérczy műfordítói hűségét és tehetségét. Tudatos ferdítésről, változtatásról még kevésbé lehet szó, ilyenre Bérczynek oka sem lett volna. Más kérdés az, hogy a magyar közönség azért lelkesedett-e az Anyéginért, mert megértette annak igazi tartalmát: a byronizmus legyőzését és az orosz élet realista rajzát. Nagyon valószínű, hogy nem erről volt szó, s a fordítás népszerűsége — különösen a századforduló óta — főként a reakciós, társadalmi problémákkal nem törődő, l'art pour l'art magatartásból fakadt.

Földessy Gyula a »Vár fehér asszonya« c. Ady-vers és az Anyégin egyik szakaszának megfelelőjére utalt.

Sz. Nagy Miklós Jókainak Puskinhoz való viszonyával foglalkozott. Szerinte a »Szabadság a hó alatt« minden melodramatikus érzelmessége és hódoló lojalitása ellenére is figyelemreméltó módon mutat rá a dekabrista szövetkezés társadalmi jellegére. Jókai jól látta, hogy a mozgalom csak a sértődött arisztokráciát, a középnemesség leghaladóbb részét s a liberális tiszteket tudta megnyerni magának, de a paraszt-ság tömegeitől teljesen elszigetelődött. Így az összeesküvést egyrészt az egyéni terrorizmus, másrészt a palotaforradalomná, praetorianus lázadásá váló válás lehetősége fenyegette. Ez a felismerés azonban nem akadályozta meg Jókait abban, hogy lelkesedéssel ne ábrázolja a felkelők hősiességét és Puskin forradalmi szerepét. Rajongó tisztelete azonban itt is — 48—49-ben tanúsított magatartása tükörképeként — elsősorban a nemzeti felszabadulás hősei (lengyel összeesküvők, a finn Ilmarinen Zeneida), s nem a szociális változás harcosai felé fordult. Az ellenszenves kép, melyet a pétervári proletáriátus zendüléséről rajzol, annak következménye, hogy Jókai polgárosodó nemes volt, aki egyként irtózott a népi mozgalmaktól és a nemesi reakciótól.

A vitautlás J. Bajkovnak, a Szovjet Tájékoztató Iroda magyarországi képviselőjének felszólalásával ért véget, aki Puskin világirodalmi jelentőségét vázolta.

Sz. Nagy Miklós

Vita a XVIII. század magyar irodalmáról

I. Bóka László bevezető előadása

Lukács György a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban tartott székfoglaló elnöki beszédében így fogalmazta meg irodalmunk revíziójának alapvető szempontját: »irodalmunk reflexe a magyar nép harcának szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért«.

Valóban alapvető szempont ez s irodalomtörténeti kutatásunkat, alkalmazásával, kiemeli mind az öncélú, szempontatlan adatbogarászás egyhelybentopogásából, mind pedig abból a nagyonis céltudatosan megszabott tévútból, amit szellemtörténetnek neveznek s elindítja a marxista történetkutatás útján. Am ennek a szempontnak alkalmazása korántsem könnyű a magyar irodalom történetére, mivel sem magyar gazdaságtörténet nincs, sem pedig azok az esztétikai szempontok nincsenek még tisztázva, melyek az irodalmi jelenségek helyes értelmezését lehetővé tennék, elfordulva az idealizmus és az anarchista szubjektívizmus még mindig kísértő módszereitől.

Ezek a nehézségek különösen akkor bontakoznak ki, amikor egy nagyobb korszetet akarunk vizsgálat alá vonni, — mint jelen esetben, a XVIII. század irodalmát. Mivel a történetkutatás, a kor történeti feldolgozása sem történt meg a XVIII. századra vonatkozóan, az irodalomtörténezz egyelőre beérheti azzal, hogy felveti az irodalomból kínálkozó kérdéseket és megkísérli a régi irodalomfölfogás kövuleit eltakarítani az útból.

Mindezt azért kell előrebocsátanom, hogy minden kétséget kizárva leszögezhessem, hogy referátumomnak kijelentő mondati is kérdőmondatok, továbbá azt, hogy referátumom nem egy meghatározott irányba tör a probléma megoldása felé, hanem innen is, onnan is kiragad egy-egy szembeötölő jelenséget, fölveti a benne kínálkozó problémát s így igyekszik valósággal bekeríteni a század alapvető kérdéseit. Ha akár a tizenkilencedik, akár a huszadik század irodalmának történetét feldolgozta volna már a marxista történetírás és értékelte volna a marxista esztétika, akkor a fejlődés e magasabb fokairól visszatekintve, nem lenne lehetetlen viszonylagos rendet teremteni a XVIII. század terepén. Mivel azonban sem a század gazdasági és társadalmi viszonyairól nincs helyes képünk, sem az utána következő magasabb fejlődésfokokról nincs kialakult értékelésünk, beérhetjük azzal a nagyonis szerény céllal, hogy legalább a kérdéseket helyesen tegyük fel.

1. Az első kérdés, amit föl kell vetni, a jozefinizmus kérdése: hogyan viszonylik ez a fölvilágosodáshoz, illetve miben különbözik a jozefinista aulikusság az aulikusságnak más a Habsburgokhoz fűződő fajtájától.

Irodalomtörténetírásunk mint jellegzetes jozefinista író tartja számon Pétzeli Józsefet, Voltaire magyar fordítóját. Vizsgáljuk meg, mit jelent a fölvilágosodás szempontjából Pétzeli jozefinizmusa. Pétzeli éppoly odaadó híve II. Józsefnek, mint Csokonai. Állását is neki köszönhetette: II Józsefnek az a rendelete, amely megengedte, hogy a protestáns lelkészek kereszteljenek, eskessenek és temessenek, lehetővé tette, hogy Komárom betöltetlen református lelkési állását ismét betöltsék. »Mint hogy már bizonyosan tudatik, hogy Felsőes Urunk Vallásunknak Exerctiumát kegyelmesen megengedte; arra való névze az Ultrajectumi Akadémiában lévő tiszt. Péczeli József Urannak első Prédikátorságra való hivatal rendeltetett — olvasható a Rév-Komáromi református «Arva Eklésiának» jegyzőkönyvében 1783 április 30-án, — ez Pétzeli számára azt jelentette, hogy megszabadul az instruktor-kodástól s mint egyik legnagyobb magyar város népes gyülekezetének prédikátora családot alapíthat, gond nélkül élhet és dolgozhat. Ezen túl pedig

jelentette a vallásüldözés végét, a protestánsok jogainak kiterjesztését, sőt a katolikus vallás némi háttérbeszorítását is. Pétzeli a jozefinizmusból a vallási türelmességet vállalta. Az a kérdés, vállalt-e mást?

Nincs okunk II. Józsefet azon az eszményítő szemüvegen keresztül nézni, amin a protestáns történetírás láttatta s nem lenne nehéz megtépníni azt a nimbust, amit Jókainak köszönhet. Am kétségtelen, hogy a Habsburgok baljós galériáján emberségesebb arc az övé, mint a többieké és a türelmi rendeleten túl kísérletet tett a parasztság helyzetének enyhítésére, a földbirtokosság megzabolozására, a főpapság és a hasznos munkát nem végző szerzetesrendek megtörésére, sőt megsemmisítésére s világosan látta, hogy a feudalizmus nem tartható fenn tovább. Ennek a sokféle progresszív törekvésnek nyomát sem leljük Pétzeli munkáiban. II. József halálára frott költeményében így beszélteti II. Józsefet :

Az Ég! . . . s ez a jó szív az én bizonyosságom,
Hogy rontástok soha nem volt kívánságom,
Ha tehát valamit bántástokra tettem,
Titkos irigyektől, látom szédítettem!
Szánásra e részben méltók a királyok!
Az igazság ritkán, hogy érhet hozzájok. —
Minthogy nem tetszenek az én kiadásim;
Önként visszahúzom minden ujjtátásim.
Csak azt kérem : hogy a Vallás-türedelem
Virágozzon s vele isteni félelem.

Az »aufklárista« Józsefből tehát ennyi marad : a »gonosz tanácsadók« által megszedített uralkodó, aki mindent visszavon, csak a türelmi rendelethez ragaszkodik. Ezt a feloldást ismerjük a kiegyezés utáni időkbl, akkor is a gonosz tanácsadók voltak felelősek I. Ferenc József tetteiért : az ultra-aulikus szokott módszere ez. A türelmi rendelet volt az, aminek kedvéért a protestánsok II. József felé hajoltak s nem a felvilágosodás eszméi. Kiterjed ez az aulikus hódolat II. József környezetére is. Mintha valamely nemzeti hősről írna, úgy lelkendezik Pétzeli : »Ugy tetszik, mintha látnám, miképpen egyengetik össze a Magyar Múzsák az ő ékes hangjaikat, hogy annál nagyobb készülettel s hathatósággal harsogtathassák Felsegednek inkább bámulásra méltó, hogy sem mint követhető ritka Talantumit. — Ugy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Hazában az Egeket csapdossák a víg szózatok : Éljen a mi Nemzetünknek szíves szeretője! Éljen! Éljen! Herceg Kaunitz Hazánk édes Atyja!!!«

Korántsem könnyíti meg az irodalomtörténész helyzetét, ha azt olvassa, hogy Dugonics András, a jozefinizmus katolikus ostorozója, éppen a magyar főurakkal állítja szembe II. Józsefet : »Elvittem ő Felségét universitásunkban, és mindeneket megmutattam, amik látni voltak. Ekkor bizonyosan tapasztaltam oly nagy kegyességet, melyet nem tapasztalhattam más újonnan született grófjainkban és felfuvalkodott nagyokban«. (Azt csak a humor kedvéért jegyzem meg, hogy Dugonics feljegyzését így fejezi be : »El is hittem magammal : hogy a miben Magyarország ellen vétett, azt nem annyira néki, hanem rossz tanácsosainak és országaruló embereinek tulajdoníthatni. . .«) Gvadányi generális így enyeleg Pétzelivel : »Vajjon most mivel munkálkodik, írja meg kedves uram! — csak papos dolgokról ne írjon ; mert ezekkel unatkozva tele vagyon a világ!« Pétzeli ugyanakkor így ír Voltaire Henriásának előszavában : » . . . hogy némely olvasók meg ne botránkozzanak abban, hogy sok szerzetesek és papok fekete színekkel festetnek le ebben a munkában ; gondolják meg, hogy ezek a dolgok estek

ezelőtt kétszáz esztendőekkel, a mikor még egész erejében égett az üldözések tüze, és úgy nem lehet ez semmi kissebségükre a mai szerzeteseknek és papoknak».

A jozefinista Pétzeli nemcsak versben ünnepli a hazatérő »Szent Koronát«; (»Minden igaz magyar sirjon örömebe . . . Ily szép napot Hazánk érne csak akkor fog, Ha kedves királyunk fején e kincs ragyog!«), hanem a hazatért korona hatását a nemzeti viseletre a főurak felé bókoló elismeréssel köti egybe: »De hála legyen az egeknek, mihelyt a korona leérkezett, mint valamely fényes nap, eloszlatta ezt a nagy zúrvavart. Már azóta könnyen kiösmérjük magyar urainkat a mesterlegényektől, kedves dámáinkat a szobaleányoktól . . . A nagyobb rangú és nemesebb szívű dámák s kisasszonyok mind magyarosan kezdenek járni és csak némely alábbvaló rendűek viselik még a bubitát, a kíknek nincs semmi más érdemük, hanem ha fejüket polcolják s farokat toldozzák; vagy pedig nincs tehetségekben hogy egy aranyos főkötőt, vagy egy gyöngyös pártát csináltathatnának . . .«

A föltett kérdésre egyelőre nem válaszolhatunk, nem is lenne igazságos egyetlen író példájára tekintve s annak sem egész életművét értékelve választolni. Példám csak arra int, hogy a jozefinizmus kérdését és a fővilágosodás protestáns hagyományát új vizsgálat alá kell vetnünk, ha el akarunk igazodni e században.

Ezzel kapcsolatban az is fölvetendő és megoldandó kérdés, hogy II. József vallási türelmességének híre miért homályosítja el II. Rákóczi Ferenc érdemeit e téren, holott ő már 1705-ben, majdnem egy évszázaddal előbb biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlását? II. József valószínűleg a Bocskayakkal, Bethlenekkel vetekszik népszerűségben, mint a vallásszabadság bajnoka s Rákóczinak nemcsak türelmességéről nem szól az egykorú irodalom, de jezsuita-ellenességét sem méltányolják.

2. Úttörő kutatásokra lenne szükség azon a téren is, hogyan hatottak vagy elhatottak-e egyáltalán irodalmunkig a katolikus eretnkségek, fővilágosodási tendenciák: a quietismus, a pelagianismus, a jansenismus, febronianismus. Azok a tendenciák, amelyek még a XVII. század végén indultak el a »Declaratio cleri gallicani«-szerű, a pápaság hatáskörét megnyirbálni kívánó megnyilatkozásokban és részben az olyan eretnkségig jutottak el, mint Weishaupt illuminátus rendje, részben az olyan egyházi gesztusokra vezettek, mint az aufklárista szimpátiákkal telített XIV. Benedek pápa néhány intézkedése, — nem maradhattak hatástalanok irodalmunkra, melyben sok volt a klerikus férfiú s éppen az alsópapság köréből. A fővilágosodás eme mozgalmai között nem egy volt, amely komoly politikai érdekeket sértett. Az illuminátusok például a monarchiák eltörlését is céljaik közé sorolták, a házasságjogi reformtörekvések pedig nemcsak a kánonjoggal kerültek összeütközésbe, hanem — például a vegyesházasság engedélyezésével — a nagybirtokosság homogeneitását is érintették és az örökösödési következményeken keresztül az uralom egységes irányítását is befolyásolták.

Erre a kérdésre azért kellene különös gonddal fölfigyelnünk, mivel ez a protestáns történetírók számára ugyancsak nem volt kedves, az aulikus-klerikális történészek pedig nem mertek vele foglalkozni: meghagyták a rebelliséget a protestánsoknak, kétes dicsőségül . . . Holott nem kétséges az, hogy a fővilágosodás eszméinek behatolása a római egyház körébe éppen azokban az országokban érezthette közvetett hatását, amelyekben az, abszolút hatalom katolikus volt. mint Mária Terézia országában például, ahol az iskolai reformok, az antijezsuitizmus el sem lett volna képzelhető az-egyház belső bomlása nélkül. A Faludi-kérdéstől a Verseggy-kérdésig sokmindent világosabban látunk ennek a kérdésnek feldolgozása után.

3. Verseghy Ferencről más vonatkozásban is meg kell ezúttal emlékeznünk. Verseghy nemcsak költő volt, hanem muzsikus is : azok közül a muzsikuskok közül való, akik teljesen negligálták a kuruckor dallamvilágát s elfordultak az e korban feltűnő újfajta népies daloktól is. Verseghy Amadé és Mészáros Ignác nyomát követve a magyar zenét teljesen a nyugati zenéhez kívánta igazítani : nem adaptációra gondolt, hanem változatlan átvételre. Főleg a német és az olasz nyelvterület dallamvilágából akarták európaivá gazdagítani dalköltészetünket. Verseghy dalgyűjteményei Haydnhoz és a bécsi muzsikuskokhoz kapcsolódtak : ezzel egy máig is tartó utat nyitott egy bizonyos zenei közízlésnek. Mindez a zenetörténetre tartoznék, ha nem okozott volna Verseghynek és követőinek komoly gondot az, hogy a bécsi kör melódiai és a magyar vers hangsúlyszabályai sehogyan sem egyeztek. Mivel Verseghy meg volt arról győződve, hogy az igazi zene az, amit ő akar importálni nyugatról, arra a meggyőződésre kellett jutnia, amit így fogalmazott meg : »sokkal tanácsosabb verseket írni, mint ariát versekre szerezni».

Ebben a gyakorlati szükségességből kimondott elvben az rejlik, hogy a költemény tartalma másodrendűvé válik a vers formája megett, hogy a vers »szöveggé« degradálódik. Verseghynél ez nem tudatosul teljesen, ő még azt igyekszik bizonygatni, hogy a versek formájára azért kell ügyelni, mert a forma segíti elő a költemény tartalmának megértését. »Mi a poezis és ki az igaz poéta?» című munkájában azt írja, hogy »valamint a szöveget a rend, úgy a füleket a hangmérték-fölöttébb gyönyörködteti és hogy az efféle gyönyörködtetés által még az ész is a rendbeszökött vagy mértékre vött tárgynak figyelmetesb és hosszab vizsgálására vonja, ám később éppen a mind alaposabb bizonykodás során belezavarodik tételébe s így ír : »(A költő) szorgalmasan elkerüli tehát minden darabosságot, mely a hallásban a mértékszerető füleket vagy az olvasásban a rendre szokott nyelvet megbotránkoztatván, az észnek figyelmetességét félbeszeghetné vagy megfáraszthatná. Még akkor is, mikor tárgyától szokatlanul megillettetvén, olyannyira indulatoskodik és tárgyáról oly szokatlan beszédre fakad, hogy maga körül mindent elfelejt és még azt is alig tudja, kinek, miképpen és mit beszél. Vagy ellenben mikor a természetes és közönséges beszédre s majdnem hidegvérűséghez hasonló mértékletességre bocsátkozik : a beszédjében uralkodó dal és muzsika által a hallgatót úgy elcsábítja, hogy ez ellenben a poétának indulatoskodását vagy hidegvérűségét, valamint szintén beszédjének szokatlanlanságát vagy természetességét is egészen elfelejtvén, az előadott tárgynak a poéta célja szerint való figyelmetes és fáradhatatlan vizsgálására állhatatosan lekötelezettsön». — Ami azt jelenti, hogy a forma feledtetni az olvasóval a költő tárgyához fűződő indulatát, elfedezi kifejezésének szokatlanlanságát, közömbösíti természetességét a beszédében uralkodó dal és muzsika által — és mégis, éppen ezzel köti tárgyához . . . Ami ebben a fölfogásban még naiv és zavaros kísérlet, azt később mint a formalizmus dicsekvését ismerhetjük meg.

Csokonai, aki szerint az ember a poezis első tárgya, pontosan elválasztotta a költészetet a verscsinálástól, amely csak arra ügyel, hogy a különféle regulákra szedett hangok »harmóniával szálljanak az ember fülébe. . .«

Am föl kell figyelnünk Verseghy nem jelentéktelen, formalista tételére annál is inkább, mert a század irodalmában kezdődik az a fajta stilisztikai elmélkedés, a verstannak az a művelése, amely föl sem veti a vers tartalmának és formájának összefüggését és ebben a században dalol Édes Gergely, a leoninus pattintatója, a rímkozács Kovács József és az a Varjas János, aki azzal kísérletezett, hogy csupa e-hanggal szerezzen verset. Ezek a mesterkedő poéták és ezek a stilisztikusok formalista elméleteikkel és formalista verseikkel (melyekben a rokokó formakultusz öncélúsága egybekapcsolódik az infantilis »játékossággal« s a homo sapiens eszménye helyébe a homo

ludens, a homo faber lenézett figuráját a homo aestheticus alakja váltja fel), ezek a korai formalisták arra inenek, hogy egy letört forradalom és egy csírájában elfojtott forradalom kettős kudarca vet árnyékot a korra.

A költői játék jelensége az, amire itt föl kell figyelni. Elvégre Versegly a fölvilágosodás forradalmi hajlamú követője és Varjas János, aki egyébként Pétzeli József apósa volt, nem győzte óvni ifjú adeptusát Voltaire tanaitól: »Csodálom, ha annak inkább hittek a franciák, mint Mózesnek és a prófétáknak«. Tehát itt nem a költő egyéni beállítottságáról van elsősorban szó, hanem arról, hogy a korviszonyok kedveztek az ilyen játékoknak, kedveztek a formalizmusnak és hozzájárultak ahhoz, hogy közömbösítsék a poézis első tárgya iránti figyelmet és a versformák iránti tudós és játékos érdeklődést keltsék föl. A verstani érdeklődés a szabadságharcig tartott, aztán megszűnt s újólag a Habsburg-önkényuralom korában éledt föl.

4. A zenei élet és az irodalmi élet kapcsolata általában több figyelmet érdemelne. A XVIII. századi protestáns kollégiumok a zenei nevelésnek is otthonai, a diákokból hatalmas kórusokat szerveznek s ezek a kórusok egyházi és világi ünnepeken egyaránt résztvesznek, műsoruk egyben a zenei közízlés irányítója is. Négy- és nyolcszólamú kórusok harsogják nemcsak Goudimel zsolttárait, nemcsak Olthovius zoltárszerű egyházi énekeit, hanem azt a dallamkincset is, amelyet a kollégiumok ifjúsága hazulról hozott magával a köznemesség kuriáiról, ezekből a parasztházaktól nem sokban különböző otthonokból, melyekben az énektanító a kocsis, az udvaros, a konyhalány . . . Népi dallamkincs elegyül a szolozsmák közé, Szent Dávid zoltárai mellett Szent Dávidné zoltárait is éneklük — és igen sok kuruc vagy kuruckori dallamot.

A nemesség tudatosan őrizte a kuruckor dalait, kegyelettel fordult a Rákóczi-kor, sőt a Thököly-kor emlékei felé: ellenzékiességének volt ez kifejezője, amolyan dudorászó tüntetés volt ez egy kicsit. Azért kell ezzel szembenézni, mert itt egy újfajta »kurucság« és egy másfajta »labancság« fogalommal találkozunk, mint amit a kuruc-időkben megismerhettünk. A kuruckodás azokban a nemesi körökben is divatozik, ahol a Rákóczi-szabadságharc idején csak a kurucok gyalázását lehetett hallani, ahonnan a labancság rekrutálódott. Cserei Históriaját ízezem:

»Semmi oly keservesen nem esék minékünk, kik a császár hűsége mellett annyi esztendeig várakban szenvedtünk s minden javainktól megfosztattunk, mint az, hogy a pacificatióban minden személyválogatás nélkül generalis amnestialis gratia adatott mindeneknek. Ugyanis ámbár azok, kik igaz fegyverviselő, bizonyos kuruc kommandó alatt táborozó kurucok voltak, ha kommandójuk parancsolatából a császár hűségén valóknak kárt tettek, már a közönséges csendességre nézve amnestialis grátiában vétettek is, azt nem annyira sajnáljuk, de hogy minden tolvaj, gyilkos, keringő kuruc nevezet alatt sok becsületes urakot, fő- és nemes rendeket minden order nélkül megfogtanak, megkínóztanak, megöltének, megsarcoltattanak, hogy azoknak is hasonló grátia adatott, e már, úgy tetszik, természet ellen való dolog. Hazajöttek a sok prédával, szemeinkkel látjuk nálók tőlünk elprédált javainkat, még nem is szabad kérni tőlök, mindjárt a császárral, generállal fenyegetnek, csak tűrnünk, szenvednünk kell. A császár sem ada semmit ennyi kárvallásunkért, még azoknak van nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban, mind a németek előtt. Bolond magyar, aki azután a német hűségéért magát öleti, fogatja, prédáltatja, hanem ő is csak húzzon, vonjon, prédáljon, mert aki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek anftak. Átkozott amnestia . . .«

Egy ilyen szellemű ellenzékiesség és németellenesség, Habsburg-ellenesség kapott lábra a módosabbak között és terjedt a köznemesség közt. Ahogy a Koháry István-szerű labancok hajdan ilyen alapon lettek török-ellenesből kuruc-ellenessé (»Értékünknek káros, Lelkünknek is áros Törökkel tartani. Gyalázatos hírnök, Valljon hát hogy merünk Tovább kuruckodni?..«), így váltak azok, akik az általános amnesztiát nem helyeselték, mert abban az Esze Tamás-féle népfelkelés amnesztiáját, az osztályellenesség kastélyduló seregeinek amnesztiáját látták és akik a szatmári béke körüli nagy donációkból kimaradtak, németellenesekké, kuruckodókká. Az ország egyre súlyosodó gyarmati sorsa, a középrétegek proletarizálódása ezt a hangulatot később alaposan átformálta. De a XVIII. század elején és derekán még elegyülve dohog a labancból kuruccá-sértődött, németellenes birtokos nemes a közép-nemességgel s ennek a hangulatnak értékelése nem lesz lehetséges a század gazdasági és társadalmi helyzetének teljes tisztázása nélkül. Mert ahogy századunkban a főlzabradulás után az antifasisztákat a németgyűlölőktől, a nyilvánban is a prolitól undorodó ellenállókat a szocialista hazaszeretet szabadsághőseitől alig lehetett megkülönböztetni mindaddig, amíg a szocializmus építésének főadata vízvázalástóként rendet nem teremtett s az ellenállók egyrészt összeesküvésbe keverte, emigrációba, hazaárulásba züllesztette, úgy ebben a században is a francia forradalom híre, a főlzabradulás következő lánczeme teremtett rendet, — a század végén.

Ugyanígy élt egy olyan labancság is tovább, amelyet a klerikális reakció élesztgetett. Ennek azt kellett megoldani, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcot elítélje, de Rákóczit magát kiemelje a többi főként protestáns kuruc közül és ugyanakkor a szabadság eszméjét elkülönítsék a kuruc-ságtól. Sok és érdekes kísérlet közül a legsikerültebb Anyos Pálé a pap-költő, aki költői súríttással mondja ki a kurucokról:

Ezek szabadságnak arany zászlajával
Hitüket keresték hazájuk kárával,
S noha az utolsó vezér igazabb volt,
Mégis pártos népe templomokat rabolt,
S ezért nem engedte az Isten hadának,
Hogy szabadítója legyen hazájának.

Ebben az a mesteri, hogy még egy kis németellenességet is belecsoptent, tehát úgy helyesli a szabadságharcot, a függetlenségi harcot, és úgy menti a katolikus Rákóczit, hogy a kurucságot elmarasztalja vallásgyalázásban, templomrablásban. Ezt a fajtáját a szabadságszeretnek és a függetlenség vágyának, a szabadsághősök kultuszának szintén ismerjük utóéletében. A XVIII. század derekán dohogó kurucság tehát épp úgy befogadta soraiba a hajdani labancokat, mint ahogy a klerikális labancság képviselői kénytelenek voltak a szabadság fényes zászlaját is meglöbögatni, hogy híveiket meg tudják tartani s németellenes jelszavakkal szolgálták a Habsburg-uralmat hazafias jelszavakkal küzdötték nem a Habsburgok ellen, hanem a jozefinista reformok ellen.

5. »A XVIII. század a magyar szellem történetének rejtélyes fejezete. Felfedezetlen földség, még várja a filológiai Amundszeneket« — írja Szerb Antal népszerű irodalomtörténetében. Ennek okát abban látja, hogy a XIX. század »függetlenségi színezetű irodalomtörténete rosszalóan és megvetéssel kerülte el ezt a lojális és latinnyelvű kort...« Szerb Antal bebizonyítja, vagy legalábbis állítja, hogy a rosszalás nem helyénvaló. »A soknyelvű, soknemzetiségű nemzet egységesítése a kor szellemének megfelelően csak

a monarchia mindent befogadó kerete által volt lehetséges. A Habsburg-trónus előtt a különböző nemzetiségek békés egyetértésben találkoztak. A kor magyarjainak mély lojaltsága, a Vitam et Sanguinem hangulat, amely oly ellenszenvvel töltötte el a XIX. századi visszatekintőt, nem volt szervilizus, hanem a magyarság életérdekének bölcs felismerése... A Habsburg-monarchia az összefogó eszmét örökségül kapta az előző századoktól: a katolicizmus megvalósítását az állami életben. A magyar nemzetkoncepció középpontjában is a katolikum áll ebben a században. Magyarország Mária országa, Regnum Marianum...» — fejezi be Szerb Antal. Ehhez még csak azt kell hozzáfűznünk, hogy mindezt a Bessenyei előtti korra vonatkoztatja.

Vajjon valóban ilyen lojális volt ez a latinyelvű kor? Nem szólunk magáról Rákócziról, aki igen élénken foglalt állást az ellen, hogy az olygarchák lázadásait összevétsék a nemzet függetlenségi harcával s akinek munkáiban olyan nehéz volt észre nem venni, hogy egy teljesebb nacionalizmus bontakozik ki belőlük, olyan, amiről valóban csak a francia forradalom után alakul ki egységes fölfogás. Azok az elmélkedései, amelyekben a köztársasági államformáról, mint ősi formáról ír, korántsem olyan jelentősek, mint a theokrata Rákóczi vallási fejtegetései, melyekből az tűnik ki, hogy az istenlen kötött ó-szövetség kellékei közé sorolja azt, hogy ennek megkötésénél jelen volt a nép és elfogadta ezt a szövetséget.

De szólni kell például arról a történetkutató irányról, melynek egyik legjelentősebb alakja Bél Mátyás. A »Prodromus«, az »Adparatus ad Historiam Hungariae« s főként a »Notitia Hungariae novae historico-geographica« új és beható feldolgozásra vár. Az egykorú érdeklődők nagyrésze a »curiosum«-ok után kutatott bennük, de ma más szemmel olvashatnók azt az igyekezetet, amivel Bél Mátyás a földrajz, a néprajz, a nemzetiségi viszonyok és a történeti fejlődés kapcsolatait keresve, fölveti sorra a magyar nép problémáit. Nem véletlen az, hogy munkáiért »kémkedés« vádjával illették s nem közömbös munkássága megítélésénél az sem, hogy Heister eljárás indított ellene azon a címen, hogy közbenjár olyanokért, akik a Rákóczi-szabadságharcban résztvettek. Nem kis meglepetést ígérnek azok a művek is, melyekre kézikönyvek nyomán olvasatlanul szokás hivatkozni: ilyen Esterházy József országbíró titkárságának, a horvát származású Kolinovics Gábornak naplója, melyet az 1741-es országgyűlésről írt s azok a feljegyzései, melyek a Rákóczi-szabadságharcra foglalkoznak. A XVIII. század magánkönyvtárai tele vannak politikai, államtudományi és történeti munkákkal s a század végén már dugdosni kell a »libertinus« munkákat, rendeletek üldözik azokat. Ebben a korban kezd előtérbe kerülni Mátyás uralkodásának története, éppen nem lojális indítékokból, hanem mint a nemzeti állam példaképének fölelevenítése s ugyanakkor a nemzetiségi kérdésekben való tolerancia példája. Tudjuk például, hogy a csehszlovák közösség egyik előfutára, a magyarországi születésű Ribay György, aki a század derekán itt is tanult Magyarországon, milyen alaposan ismerte éppen Mátyás korát, s a magyar nemzetfogalmat egyáltalán nem katolikus-aulikus szempontból értékeli.

Azt hiszem, hogy a filológiai Amundsnek mellé néhány történész Amundsenre is szükség lesz, hogy irodalmunk történetének e rejtelmes fejezetét földezzük. De alig hiszem, hogy abban lojalitást fogunk találni. Már csak azért sem, mivel az elnyomottakat csábító példa, a XVII. századi angol forradalom és a XVIII. századi francia forradalom nem kialakítói voltak egy angol, vagy francia nemzeti államnak, hanem éppen azzal voltak lehetővé, hogy már a forradalom előtt nemzeti államformában élt a nép. A nemzeti állam (nem egyházi jellegű állam!) igénye élt már a XVIII. század első felében is hazánkban, éppen a nemzetellenes Habsburg-koncepció reakciójaként.

Öt szempontot vettem fel hosszúranyúlt s mégis vázlatosnak is alig nevezhető referátumomban. A jozefinizmus kérdése, a katolikus fölvilágosodás kérdése, a stilisztika és játékos költészet kérdése, a Rákóczi-szabadságharc utáni kurucszág-labancság kérdése, a nemzeti irodalom kérdése voltak ezek. Vázlatnak is kevés ez, ismétlem és máris furdal a lelkiismeret, hogy a XVIII. századi népiesség kérdését éppencsak megemlítem s vele kapcsolatban az Orczy-problémát, a paraszti életformáért lelkendező nagybirtokos kérdését, még exponálni sem futja időmből. De hiszen a felvetett problémákkal sem foglalkozhattam behatóan s a fölvilágosodás előkészületei között a század derekán megélenkülő természettudományos érdeklődésről, vagy a szabadkőművesség és a miszticizmus kérdéséről, említést sem tettem.

II. Az előadást követő vita összefoglalása.

A felkért hozzászólók, Esze Tamás és Szauder József megjegyzésein kívül Spira György, Geréb László, Hegedüs Géza és Angyal Endre észrevételeit kell ismertetnünk. »Megjegyzéseket« és »észrevételeket« kell mondanunk, minthogy az előadás után nem alakult ki eleven, összefüggő vita, pedig a referátum erre bőven adott alkalmat. A hozzászólások általában kiemelték és dicsérték az előadás érdekes szempontjait, hibáztatták ötletszerű megjelölésüket. Ezzel implicite a referátum anyagának, részeinek szétesettségére is rámutattak. A hozzászólók feladata most már az lett volna, hogy egységes elvi álláspontot alakítsanak ki s ehhez mérten állapítsák meg az előadó szempontjainak helyességét vagy téves voltát. Ez elmaradt: helyette inkább csak kiegészítették az előadás szempontjaihoz fűzött anyagot, úgy, mintha megfeledeztek volna e szempontok nem egészen tisztázott, igazolt voltáról, arról, hogy az imént maguk a hozzászólók állapították meg e szempontok hiányos összefüggését. A problémák elvi tisztázása, a szigorú bírálat, a vita elmaradásának okaira a hozzászólások ismertetése után térünk ki.

A vita elvi összefüggésekben és ellentétekben mozgó vonala helyett a hozzászólások egymásutánjában csak a történelmi fejlődés vonala volt megállapítható, az a vonal, melyen a hozzászólók, egymástól szinte teljesen függetlenül, a kuruckortól a jozefinizmusig vették szemügyre — ki-ki a maga szakmai területén — az irodalomtörténet bizonyos kérdéseit. Ezzel kapcsolatban értékes részletbírálatok is elhangzottak.

Esze Tamás véleménye szerint az öt felvetett kérdésre csak ugyanannyi tanulmánnyal tudnánk kielégítő választ adni. Az ő kutatási területe csak néhány ponton érinti az előadó által megemlíttet jelenségeket; eredményei nem mindenben igazolják az előadó felfogását. Így pl. — talán a Thaly népszerűsítette Rákóczi-kép hatása alatt — a fejedelemben II. József toleranciapolitikájának előfutárját látja az előadó. A fejedelem ez érdemeit — az előadó szerint — az utókor hálátlanul elfelejtette. Ezzel szemben Rákóczi toleranciája nem belső meggyőződés, vagy elvi megfontolás gyümölcse, hanem politikum: a vallási kérdés elszigetelése a felkelés katonai és politikai egysége s a protestáns hatalmak befolyásolása érdekében. Rákóczit túlnyomó részben tisztai református katonasága fegyveres akciók sorozatával szorította rá a toleranciára, mikor karhatalommal visszaszerezte régi birtokállományát. Rákóczit engedett a roppant nyomásnak, de azzal a hátsó gondolattal, hogy békésebb időkben, békés eszközökkel végrehajtsa a rekatolizációt. A protestánsok sem a felkelés alatt, sem utána nem tisztelték Rákócziban a tolerancia hőseit. Némileg erőltetett az »újfajta« kurucszág és a »másfajta« labancság

tétele. Valójában a politikai kuruckodás és a népi kurucság ellentétéről van szó. Cserei-féle nyilatkozat van a Rákóczi-korból is (Wesselényi). A birtokos nemesség és a vármegye sem a XVIII. század folyamán, sem azután nem táplál Rákóczi-szimpatiákat, legfeljebb az a néhány nemes, akit személyes emlékei vagy protestáns sértődöttsége állít szembe érzelmileg, de nem politikailag, az udvarral. A kurucgondolat újra leszállt a néphez a mélybe (a népies kurucság énekei az énekes kéziratokban). Ez a népi kurucság mindvégig (sőt erősödően) református jellegű. Szellemileg a református igehirdetés táplálja; egymást érik a perek a rebellis tanokat hirdető prédikátorok ellen. A XVIII. század a magyar protestantizmus életében a megerőslenedés és belső válságok kora. Irodalma a föld alá szoruló vagy üldözött irodalom. Mindjobban parasztvallássá süllyed, köznemesi vezető rétege számban fogy, konfesszionális meggyőződésben szegényedik. Mélyében eszkatologikus váradalmak születnek és szekta alakul (1741 : a magyar quaker-mozgalom), felszínéről művelt világi vezetői és külföldet járt papjai útján szivárog lefelé az indifferentizmus. Mire a jozefinizmusban újra szabad levegőhöz jut, már nem a Rákóczi-kor erős és öntudatos protestantizmusa többé. Milyen irodalmi hatások érték, míg idejutott, milyen irodalmat fejlesztett — ez a XVIII. századi protestantizmus irodalmi kérdése. — Az előadó fölvetette kérdéseket érdemes megvitatni, az előadás elérte célját, mert figyelmünket újra ráirányította egy homályos történeti tárgy körvonalaira.

Szauder József főleg a kuruckor és Bessenyei közötti periódust vizsgálta. (Faludi forrásai részben még kiderítetlenek, Faludi mondani-valójának korszerűségét is meg kell állapítani : az angol szerző angol fejlődést tükröztető művei mennyiben mutathattak rá a magyarországi fejlődés irányára s mennyiben válhattak ezen az alapon siker forrásává? — Az 1772-i korszakhatár közelebről megvizsgálandó. Bessenyei maga is a 60-as évek derekán indul s ekkor már nemcsak felvilágosodási folyamatról lehet szó, hanem írói körről, Illei, Orczy stb. együtteséről, mely oly személyekhez kapcsolódik, akik maguk is a felvilágosodott abszolutizmus elgondolásainak végrehajtói. Ilyen volt Barkóczy. A 60-as évek közepén kitört parasztlázongásokról, az ekkori iskoladramák népszerű kitételeiről, a stílus »pálosrendi« népiességéről, Bessenyeinek az urbáriumhoz való kapcsolódásáról (Ágis se feledkezzünk meg.) Hiányzott az előadásból a XVIII. századi irodalmi fejlődés folyamatának áttekintése, a 20-as évektől a 60-as évekig terjedő »sötét« periódus kiértékelése, a Padányi Bíró személyében megtestesült nemesi reakció visszaszorulása stb. E korszak ismeretében Péczeli bizonyos vonásain nem fogunk csodálkozni (Péczeli barátja volt Illeinek, a régiebb szellem képviselőjének), közelebb kerülünk a formalizmus, játékos verselés megértéséhez is (latin minták). A század irodalmi fejlődése nem érthető meg a súlypontok a kuruckor, a 60-as, 70-es évek »felújulása« és Bessenyei, végül a jozefinizmus kérdéseinek tisztázása nélkül, valamint a gazdaság-történeti fejlődés ismerete nélkül.

Spira György helyesli, hogy az előadó a XVIII. századi magyar irodalom-történet (és történet) egyik elsőrendű súlypontjaként a jozefinizmus kérdését vette elő. A pártszűréség szempontját azonban nem alkalmazta eléggé a XVIII. századi fejlődésre, nem mérlegelte kellőképpen, melyek voltak II. József korának s általában a XVIII. századi fejlődésnek fontosabb s kevésbé fontos mozzanatai. A XVIII. század történetének (s irodalomtörténetének is) alapvető mozzanata az eredeti tőkefelhalmozás. II. József uralma, mint Mária Teréziáé is, minden haladó eredményének ellenére is, elsősorban abból szempontból értékelendő, hogy Magyarországon hátráltatta, meglassította az eredeti tőkefelhalmozást, végső soron hátráltatta, meglassította tehát a polgári átalakulást. Magyarország további fejlődésének, polgári átalakulásá-

nak ezért elsőrendű feltétele volt az ország gyarmati függőségének felszámolása, függetlenségének kivívása. A XVIII. századi magyar történet minden alakjának haladó vagy reakciós mivoltát mindenekelőtt az határozza meg, Spira szerint, hogyan viszonyultak a nemzeti függetlenség ügyéhez. Ne legyünk perse merevek ítéleteink megalkotásában. Ne ítéljük el pl. Martinovics köréhez tartozókat azért, mert kezdetben támogatták II. József rendszerét. De ugyanakkor szigorúan el kell ítélnünk mindazokat, akik II. József rendszerét úgy támogatták, hogy ezáltal az osztrák polgárságnak hazánkat gyarmatosító törekvéseit szolgálták. A XVIII. század magyar íróit is csak akkor értékelhetjük helyesen, ha mindenekelőtt a történeti fejlődés legfontosabb adott kérdéseivel való viszonyukat vizsgáljuk meg.

Geréb László hangsúlyozta hozzászólásában, hogy Péczeli nem nagyon ismerhető meg verseiből, az így kapható kép nem helyes. Kiemelte, hogy a század irodalmának lényeges művei ismeretlenül lappanganak, a latinnyelvű irodalom is igen sok kincset zár magába, amíg ezeket fel nem tártuk, alig szólhatunk a XVIII. század magyar nyelvű irodalmáról. A latinnyelvű költészetből fejlődik ki a deákos iskola is. Itt rendkívül fontos az egész századot végigkísérő latin-magyar nyelvi kettősség, párhuzamosság. A költői iskolák egy-egy társadalmi osztály ideológiáját képviselik, nemcsak formális értékűek. A század irodalma alig ítélnhető meg a latinnyelvű termés és a kéziratot verseskönyvek számbavétele nélkül.

Hegedűs Géza helytelenítette, hogy az előadó nem az alapvető kiindulási pontokat rendszerezte. Állításainak nagyrészeivel egyetért (de nem azzal a hozzászólással, mely szerint a század lényeges művei még lappanganak). Nem ért egyet az előadóval a formalisták értékelésében. Hegedűs szerint e »műveskedők« játéka a kuruc forradalom összeomlása utáni félévszázad reakciójának körülményei között azt jelentették, hogy e szerzők elfordultak az akkori sötét jelentől. A műveskedők a nyelvrozó munkához is hozzájárultak, a magyar irodalmi nyelvet fejlesztették: ezzel a haladás ügyét szolgálták. Verseghy nem volt formalista, az előadó nem interpretálta helyesen Verseghy szavait. Két feladat, melyet az előadó elmulasztott megjelölni: egyfelől számoljunk le a szerencsétlen preromantika elmélettel s elemezzük ki a Martinovics-mozgalom irodalmi vonatkozásait (a szabadkőműves hatásokkal együtt), másfelől vizsgáljuk meg alaposan a XVIII. századi magyar színműirodalmat. Ha van magyar drámai hagyomány, annak eredete a XVIII. század iskoládrámáiban keresendő, vagy esetleg a felvilágosodás színpadi kísérletei között.

Angyal Endrének az egyház és a felvilágosodás, valamint a korabeli kelet-európai magyar kapcsolatokra vonatkozó adatai után, *Barta János* foglalta össze az elhangzottakat.

A hozzászólások szakmai részletekbe veztek, igen csekély mértékben helyezkedtek erélyes elvi álláspontra. Ennek oka, bizonyos technikai hiányszakágokon kívül,¹⁾ abban keresendő, hogy a hozzászólások nem politizálódtak át kellő mértékben. A politikai értelemben vett határozatlanság eredményezte azt, hogy a bírálat, melynek vitát kellett volna kirobbantania, szűkebb szakmai vonalra toldott át; innen csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a harcos bírálat helyébe a »kiegészítés« művelete lépjen.

Összefoglalta: *Szauder József*.

¹⁾ A felkért hozzászólók csak az előadás folyamán ismerkedhettek meg a referátummal, előzetesen nem kapták meg áttekintésre a kéziratot.

A magyar irodalom korszakai vitájához

Irodalomtörténetünk helyes korszakolása olyan fontos feladat, hogy az Irodalomtörténet első számában ismertetett vitához utólag is szeretnék még néhány észrevételt fűzni :

1. Király István »Keszi Imrénének véleményével egyetértve, élesen kiemeli 1867 jelentőségét« 1867 előtt u. i. »a köznemesség még túlnyomórészt progresszív.« Ha így volna, a magyar nemesség kivétel lett volna a 48. bukott forradalmi óta reakcióssá vált Európában. De nem volt az : túlnyomó többsége 49 után tudvalevőleg megtorpan, megriadva mind a népi törekvésektől, mind a függetlenségi harc radikalizálódásától. Ez a megriadás sokfelé egyenesen a márciusi törvények megbánásáig fokozódik, az önkényuralom 61-es enyhülése meg éppen a köznemesi öntudat megdöbbenő fellobbanását idézi elő. Vajda János — aki 62-ben rá is mutat az uralkodó közszellem és irodalom köznemesi és retrográd voltára — épp emiatt válik ettől kezdve üldözött vaddá. Ha tehát 1867 némileg valóban határnak tekinthető is, más okokból és más indokolással.

2. Az 1867—905 közti kor közbeeső határául ajánlott 80-as évekkel szemben többen 1890-et fogadták szívesebben. De így indokolatlanul késői időpontban jelöljük meg az új irodalom jelentkezését. Hiszen a 70-es évek végén meginduló vámháború hatása alatt súlyossá váló mezőgazdasági válság s az ugyanakkor kibontakozó hazai kapitalizmus következtében már 1880 körül megváltozik a magyar társadalmi és irodalmi élet : megerősödik a feudális reakció, de ugyanakkor megizmosodik a polgárság, fellép egy harcias, fiatal írócsoport s így kiélesedik a birtokos és városi réteg ellentéte. Az erőviszonyok eltolódásának jellemző adata, hogy 1885-ben már valóságos koncentrikus támadás indul meg Gyulai ellen.

3. A két világháború közti irodalom korszakhatárául 1926-ot javasoltam, különböző körülményekre hivatkozva, melyek eredményeként ekkor szűnt meg a győztes ellenforradalom okozta ájultság s lépett fel öntudatosan a fiatalok nemzedéke (Pandora-csoport, Illyés, József Attila stb.). Király István ezzel szemben »1926 helyett 30—31 táján látja a fordulatot : jelei a falukutatás megindulása, az irodalomnak népi és urbánus szárnyra való bomlása stb.« Király István helyesen mutat rá a népi-urbánus ellentét fontosságára, csakhogy ennek — még nyoma sincs 30—31 táján. Ebben az időben a fiatalok frontja nagyjából még egységes. A Horthy-korban, mely kezdettől fogva uszított »a bűnös Budapest« ellen, nem lephet meg, hogy 30 táján, sőt előbb is, elhangzik néha egy-egy puskalövés. De frontok még nincsenek. Elég talán arra utalnunk, hogy épp ebben az időben több beavatott tanulmány is foglalkozik a fiatalokkal s egyik sem tud ily kettéoszlásról. Így Németh Lászlónak 1931-ben a Nyugatban, sőt 1932-ben a Tanuban írt cikkei s Babits Mihálynak a fiatal költőket bemutató Antológia-bevezetése 1932-ben az új költőket mint egységes nemzedéket nem egymással, hanem a régi Nyugattal, illetve az izmusok rövid időszakával állítják szembe. Valóban 30—31-ben népi és urbánus irányú költőink még nem egymást, hanem a Bethleni reakció irodalmi képviselőit vagy a Nyugat poros esztétizmusát támadják. Babits említett cikkében ki is emeli, hogy »város és falu . . . voltaképp egyik itt . . . a nagyvárosi és idegenfajú szegénység énekesét azonos törekvés, hasonló költői attitűd láthatatlan szálai fűzik a tanyák és puszták törzsökösen magyar dalnokához.« Valóban, a hasadás csak 1934-ben történt meg s első jele az az ingerült vita volt, mely Illyés Gyula Pusztulás című cikkét követte. 1934-ben indul meg a Válasz, 1936-ban a Szép Szó, a falukutatás éve meg éppen 1937. Fontos-e e néhány év különbség miatt

Király István javaslatát kijagázítani? Nagyon is az. A kettéoszlás 30—31-re tevése ugyanis érthetetlené tenné ezt a harcot, amelynek során egyik oldalon a népi törekvések a fajelmélettel keverednek, másikon az idegesség olyankor is falra festi a fajelmélet ördögét, amikor az nincs jelen. Ezt a fertőzöttséget s mindkét irány eltévelyedését csak akkor értjük meg, ha nem feledjük, hogy a haladó fiatalok viszálya 1934-ben, Hitler és Gömbös hatalomra-jutása után kezdődött meg. Király István figyelmeztetése tehát, hogy a népi-urbánus harc megindulása a két világháború közt korszakhatárnak tekin-tendő, helyes. De ezt az időpontot egyrészt nem 30—31-gyel hanem, 34-gyel kell megjelölnünk, másrészt nem 1926 helyett (amely szintén jelentős év), hanem 26 mellett, másik korhatárként.

Komlós Aladár